

Karl-Markus Gauss

Europa – neotkriveni kontinent Sedam putovanja s fotografijama Kurta Kaindla

Naklada Fraktura, Zaprešić, rujan 2018., 414 str.

Autor ove knjige Karl-Markus Gauss rođen je 1954. godine u obitelji podunavskih Švaba u Salzburgu, gdje živi i djeluje. Izdavač je i glavni urednik časopisa *Literatur und Kritik*. Do sada je objavio dvadeset i pet knjiga eseja, putopisa, reportaža i kritika – *Uništenje Srednje Europe*, *Europski abecedarij*, *Sa mnom, bez mene*, *Europljani u izumiranju*, *Pasojedi iz Svinije*, *Vedri gubitnici iz Roane*, *Raspršeni Nijemci*, *U šumi prijestolnica* i druge. Dobitnik je brojnih međunarodnih nagrada – „Charles Veillon“, „Georg Dehio“, „Bruno Kreisky“, Austrijske državne nagrade za književnost, nagrade „Mitteleuropa“ i „Jean Améry“.

U dogovoru s autorom za hrvatsko izdanje odlučeno je da u jednoj knjizi budu sabrane tri knjige koje je pisao i objavio dvijetisućitih. To su *Pasojedi iz Svinije*, prvi put objavljena 2004. godine i koja sadrži istoimeni tekst, zatim *Raspršeni Nijemci* iz 2005. godine, u kojoj su putopisi *Rastanak u Heydekrugu – među nesložnim litvanskim Nijemcima*, *Od Hopgartena do Smolnika – s puta po Zipsu* i *Vrijeme Kuderjavke – u potrazi za posljednjim crnomorskim Nijemcima* te knjiga *Vedri gubitnici iz Roane*, objavljena 2009. godine s tekstovima *Vedri gubitnici iz Roane – na putu u zemlju Cimbra*, *Među Asircima – orijentalno putovanje po Švedskoj* i *U potrazi za Karaimima – putovanje po Litvi*.

Knjiga se sastoji od spomenutih sedam putopisa, na kraju svakog od kojih su popis literature kojom se autor koristio i zahvale svim osobama i institucijama koje su mu pomogle pri boravku u mjestima koja opisuje, zatim od napomene urednika, biografija autora, fotografa i prevoditelja te sadržaja knjige.

Prvo poglavlje knjige, odnosno putopis pod naslovom „Pasojedi iz Svinije“ (str. 5 – 91) čitatelje vodi u Slovačku i upoznaje s položajem Roma u toj zemlji. Opisuje se njihov život i ambivalentan odnos vlasti prema njima kako u bivšoj Čehoslovačkoj

tako i nakon dezintegracije te države na Češku i Slovačku 1993. godine. Prikazuju se sumorne slike iz *ad hoc* podignuta naselja na periferiji Košica i socijalno raslojavanje među njima, uz kritiku raznih humanitarnih organizacija iz Europske unije koje financijski potpomažu neke projekte za njihovu integraciju u slovačko društvo isključivo iz bojazni da se Romi ne bi masovno raselili po zemljama „stare“ Europe. U Slovačkoj postoji oko tristo takvih naselja i u pravilu su podignuta na močvarnom općinskom zemljištu ili kraj napuštenih tvornica ili rudnika. Autor napominje da se Romi u svijetu dijele na tri kaste – Rome (viša klasa), Cigane (srednja klasa) i Degese ili Pasojede, koji su po svome statusu ekvivalentni parijama u Indiji. Između tih triju kasta isključeni su međusobni brakovi i drugi oblici socijalne interakcije.

U nastavku poglavlja autor nas upoznaje s Rusinima ili Rutenima, narodom koji nastanjuje područje oko grada Prešova u sjeveroistočnoj Slovačkoj. Njihovo je povijesno središte Zakarpatska oblast u Ukrajini i upravo ta činjenica predstavlja glavni problem njihova identiteta i političkog organiziranja; jedan dio toga naroda živi u punopravnoj članici Europske unije, a drugi u siromašnoj i politički nestabilnoj državi. U istome gradu autor susreće i starijega gospodina Židova, koji mu je ispričavao povijedao povijest življenja njegova naroda u tom gradu. Autor svoju pozornost ponovo usmjerava na Rome, no sada u regiji Spiš u središnjoj Slovačkoj. Na kraju ovog poglavlja voditelj jednoga humanitarnoga projekta autoru i čitateljima otkriva zašto se pripadnici najniže romske kaste nazivaju Degesi, odnosno Pasojedi. Valja citirati autorovo konačno mišljenje o odnosu prema Romima: „Tolerancija koja Rome smatra sposobnim da žive baš onako kako mi živimo i poštujemo naše nepisane zakone, mir, čistoću, ponašanje na javnom mjestu, takva tolerancija naime nije nikakva tolerancija. Tolerancija nastaje tek kad naučimo prihvaćati da drugi žive drukčije od nas i imaju pravo na to. Koliko god je naime bezobrazno prepustiti Rome bijedi koju nisu sami prouzročili, uz ispriku da oni ionako ne žele nešto drugo, jednako se neprijateljski ponaša i onaj tko ih pomoću nekakve dobronamjerne odgojne diktature želi odviknuti od svega što *gadšama* (romski naziv za ne-Rome, op.a.) kod njih oduvijek smeta“ (str. 56 – 57).

U drugom poglavlju, naslovljenom „Među Asircima – orijentalno putovanje po Švedskoj“ (str. 95 – 145), autor putuje u Švedsku, gdje se u nekoliko većih gradova susreće s Asircima, drevnim narodom s Bliskog istoka, koji je 1915. godine od turskih nacionalista masovno stradao u genocidu poznatim pod nazivom *sejfo*. Posebno je bolna činjenica da su u genocidu nad njima sudjelovali i Kurdi, koji i sami već desetljećima trpe obespravljenu i represivnu turskih vlasti. U prostoru koji su nastanjivali bili su kršćanska enklava unutar islamskoga svijeta, isključivo s razvijenim vjerskim, a ne nacionalnim identitetom. Prvi Asirci dolaze u Švedsku 60-ih godina 20. stoljeća, kada se zbog snažne industrijalizacije u tu zemlju naselilo tisuće „gastarbajtera“ iz cijeloga svijeta. Jedan od autorovih sugovornika iznosi činjenicu da su doseljenjem u većinski kršćansku (protestantsku) Švedsku Asirci ojačali svoj nacionalni identitet. Ističe da su asirska djeca multilingvalna, odnosno da jednako dobro vladaju švedskim, turskim ili kurdskim jezikom. Asirci su uglavnom odlično integrirani u švedsko društvo, mnogi su završili fakultete ili visoke škole, no ipak teško dolaze do poslova u svojim strukama, tako da su se posvetili malom poduzetništvu, trgovini i ugostiteljstvu. Autor je u Södertäljeu, gradu u blizini Stockholma, posjetio sjedišta kulturne

udruge *Assyriska Kulturbuset*, televizijske postaje *Suroyo TV*, koja emitira vijesti za Asirce u ukupno osamdeset i četiri svjetske države, kao i upravu nogometnoga kluba *Assyriska Fotbollsföreningen*, koji se plasirao u prvu nogometnu ligu i u kojemu igraju švedski državljani podrijetlom s različitih strana svijeta. Većina autorovih sugovornika ističe da Asirci još uvijek nisu međusobno dovoljno politički kompaktni i da mnogi smatraju da neke njihove organizacije na Zapadu financiraju i ujedno kontroliraju turske ili iračke tajne službe, ili Kurdistsanska radnička stranka (PKK). Jedan od njihovih najvažnijih političkih ciljeva pružiti je svjetskoj javnosti dokaze o *seyfou* iz 1915. godine; kao pozitivan primjer navodi prvi spomenik tome događaju u gradiću Sarcellesu kod Pariza.

U trećem poglavlju, pod naslovom „Vedri gubitnici iz Roane – na putu u zemlju Cimbra“ (str. 149 – 182), autor posjećuje talijansku pokrajinu Veneto te nas upoznaje s Cimbrima, etničkom skupinom koja nastanjuje sedam malih općina u okolici Vicenze te trinaest općina na području Verone. Ključna odrednica njihova identiteta arhaični je dijalekt njemačkoga jezika, u filologiji poznat kao bavarsko-tirolski dijalekt. Postoji nekoliko rječnika toga dijalekta, najstariji je sastavljen još u drugoj polovini 18. stoljeća. Njihovu prošlost trajno je odredio život na stvarnoj i simboličnoj granici romanskoga i germanskoga svijeta, odnosno Mletačke Republike i Habsburške Monarhije, što je uzrokovalo i brojne migracije u skoro svakoj generaciji kako unutar Italije tako i unutar Habsburške Monarhije. Autor završava članak posjetom njihovom muzeju (*Museo della tradizione Cimbra – Haus dar Zimborn Bissekhot*) u selu Roani, gdje se susreo s lokalnim pjesnikom koji pjesme piše isključivo na talijanskom, a koje jedan zaljubljenik u njihov jezik i kulturu iz Salzburga prepjeva na cimbrijski.

Četvrto poglavlje, pod naslovom „U potrazi za Karaimima – putovanje po Litvi“ (str. 185 – 217), vodi nas u Litvu i pripovijeda o Karaimima, skupini koja desetljećima izaziva prijepore o tome je li primarno vjerska ili etnička. I o njihovoj povijesti kolaju razne legende, koje su sve povezane s njihovim vezama sa židovstvom, odnosno davnim istupanjem iz zajednice židovskih plemena još u 8. stoljeću prije Krista, ili ih se dovodi u vezu s Hazarima, narodom koji je u prostranstvima južne Rusije u 8. stoljeću prihvatio židovsku vjeru. U vjerskom smislu oni su židovska sljedba koja se poziva samo na Petoknjižje (Toru), a Talmud i ostale židovske religijske knjige i spise odbacuju kao krivotvorine. Autor je posjetio njihovu bogomolju (koja se naziva *kenesa*) u Vilniusu, gdje saznaje da ih je zajedno s Tatarima u 14. stoljeću u Veliku Kneževinu Litvu naselio s Krima veliki knez Vytautas. Pripadnici obaju naroda bili su poznati kao vrsni ratnici, a govore veoma sličnim jezicima, koji spadaju u turkijsku jezičnu skupinu. Zanimljivo je objašnjenje autorova sugovornika o karaimskom identitetu – zadržali su ga ne zbog razlike u vjeri (Tatari su muslimani), nego zbog obitelji, da se ne bi osjećali socijalno inferiorni prema tom narodu s kojim su skupa naseljeni. Ugledni litvanski znanstvenik objašnjava autoru da je većina današnjih Karaima nereligiozna i da su uvijek živjeli u slozi s muslimanima, kao i da za proroke priznaju i Krista i Muhameda. Zanimljiva im je sudbina u Drugom svjetskom ratu. U očajničkoj borbi za biološki opstanak bili su prisiljeni od nacističkih okupacijskih vlasti tražiti službene potvrde da nisu Židovi, nego pripadnici raspršena turskoga plemena (inače preko dvjesto tisuća litvanskih Židova nije preživjelo rat). Autor odlazi na izlet u gradić Trakai, gdje je veća skupina Karaima naseljena krajem 14.

stoljeća. Upravo nakon posjeta tom mjestu švedski etnograf Gustav Peringer 1690. godine napisao je prvi etnografsko-kulturno-povijesni rad o njima. U gradiću postoji i mali muzej, u kojemu je autoru kustosica objasnila neke narodne običaje.

Peto poglavlje, pod naslovom „Rastanak u Heydekrugu – među nesložnim litvanskim Nijemcima“ (str. 221 – 277), započinje autorovim razgovorom sa ženom njemačke nacionalnosti rođenom na prostoru nekadašnje Istočne Pruske, koji je na mirovnoj konferenciji u Jalti dodijeljen Sovjetskom Savezu. Sugovornica je krajem Drugog svjetskog rata imala samo pet godina i nakon nekoliko dana neizvjesna i opasna putovanja došla kod jedne obitelji u litvanski grad Kaunas. Takva su se djeca kolokvijalno nazivala „vučja djeca“ jer godinama nisu znala da parovi kod kojih su živjeli nisu njihovi biološki roditelji. Radila su kao sluge po kućama ili u kolhozima. Autor kao i u prethodnom poglavlju posjećuje prijestolnicu Vilnius, gdje u tamošnjoj Kući tolerancije razgovara s čelnikom Litvaka (litvanskih Židova), koji mu je ispričao stalno mijenjanje gospodara toga grada, a koji je zbog uzorna suživota raznih naroda i religija do početka rata s ponosom nosio epitet „europskoga Jeruzalema“. U ratu, odnosno u holokaustu stradalo je 95% cjelokupne židovske populacije u Litvi. Na temelju priča svojih sugovornika autor zaključuje da se Nijemci u odnosu prema svom identitetu mogu podijeliti u više skupina. Prva su već spomenuta „vučja djeca“, jedina koja su se rodila na teritoriju tadašnje njemačke države i među kojima neki iz povijesnih okolnosti gaje određeni oblik *ressentimenta* prema Trećem Reichu; druga su skupina litvanski Nijemci, uglavnom gradski trgovci i obrtnici, kojih je dio nakon pakta Ribbentrop-Molotov često preseljavan unutar Trećega Reicha, no nakon njegove kapitulacije ponovo su završili u Sovjetskom Savezu, a u političkome smislu osjećaju se Litvancima. Treća su skupina ruski Nijemci, potomci Nijemaca naseljenih u Povolžje nakon 1763. godine i proglasa carice Katarine o naseljavanju tog područja. Godine 1941. oko milijun tih Nijemaca protjerano je u zabačena područja tadašnje sovjetske središnje Azije zbog optužbi za „kolektivnu izdaju“, čega ih je oslobodio Vrhovni sud SSSR-a 1964. godine. Četvrta su skupina Nijemci iz grada Memela (danas Klaipeda), gdje se razvio osebujni dvojni i dvojezični njemačko-litvanski identitet. Versailleskim ugovorom iz 1919. godine taj je grad odvojen od ostatka Istočne Pruske i Njemačke i stavljen pod francusku upravu, no 1923. godine litvanski su odmetnici svladali malobrojne francuske vojnike i pripojili grad Litvi. Godine 1939. ta je oblast ustupljena Trećem Reichu, da bi 1944. cijelo područje postalo velika sovjetska mornarička baza. Autor opisuje taj grad i naglašava njegovu važnost za litvansku povijest i kulturu, napose što je tamo kolijevka litvanskoga književnog jezika, odnosno mjesto sastavljanja prve gramatike toga jezika. U gradu danas djeluje gimnazija s nastavnim programom na njemačkom jeziku.

U šestom poglavlju, pod naslovom „Od Hopgartena do Smolníka – s puta po Zipsu“ (str. 281 – 335), autor ponovo posjećuje Slovačku, odnosno njen središnji dio Spiš (njemački Zips), u koji su se prvi Nijemci doselili još u 12. stoljeću, uglavnom kao trgovci i rudari. Bilo je to područje dvadeset i četiriju komuna visokoga stupnja autonomije. Međusobnim bračnim vezama sačuvan je vernakular srednjovisokonjemačkoga jezika. Kod tih Nijemaca, kao državljana Habsburške Monarhije, identitetsko je raslojavanje provedeno po socijalnoj matrici, tako da se društvena elita hungarizirala, a narod slavenizirao. U revoluciji 1848./49. godine „Zipseri“ su bili na strani

Mađara, no kada su pokušali zadržati negdašnji stupanj autonomije, Mađari su im nametnuli mađarski kao službeni jezik. Prema Židovima su imali tradicionalno korektan odnos, cijeneći ulaganje njihova kapitala u boljitak toga kraja, dočim prema sunarodnjacima sa sjevera Češke, sudetskim Nijemcima, nisu gajili velike simpatije. Godine 1939. marionetska slovačka država započela je s masovnim deportacijama Židova u logore. Nijemci su za to optuživali SS-postrojbe i paravojnu postrojbu poznatu kao Hlinkina garda, a Slovaci SS-postrojbe i mađarske dragovoljce. Nakon završetka Drugog svjetskog rata konfiscirana je imovina oko 150 tisuća slovačkih Nijemaca. Danas u regionalnom središtu Popradu djeluje gimnazija na njemačkom jeziku, a izlaze i novine *Karpatenblatt*. Da bi dočarao sudbinu ljudi iz toga kraja koji nisu etnički Nijemci, nego samo govornici njemačkoga jezika, autor nas vraća u prošlost i spominje slučaj Branka Danilovića iz Zagreba, voditelja Carskoga i kraljevskoga poštanskog ureda, kojega su austrougarske vlasti poslale na službu u Zips, gdje su živjeli njihovi potomci slovačkog prezimena Danilovits. Prije kraja Drugog svjetskog rata kao germanofona obitelj evakuirani su u njemačku saveznu zemlju Vorpommern-Mecklenburg, koja je nakon završetka rata bila u sastavu Njemačke Demokratske Republike. Grana te obitelji koja danas živi u Berlinu preziva se Danilowitsch.

Sedmo i ujedno posljednje poglavlje, naslovljeno „Vrijeme Kudrjavke – u potrazi za posljednjim crnomorskim Nijemcima“ (str. 339 – 407), opisuje prostrano područje između Odesse i ukrajinsko-moldavske granice nastanjeno brojnim pripadnicima njemačke nacionalnosti. Kuriozitet je da se tamošnja mjesta zovu po nekome njemačkom gradu ili pokrajini odakle su se doselili njihovi predci; tako je autor posjetio selo Elzaß (rus. Stepnoje), u kojemu žive potomci doseljenika iz Elzasa. To se područje nekada nazivalo „Nova Rusija“, nakon što su u drugoj polovini 18. stoljeća, odnosno nakon napoleonskih ratova carica Katarina Velika i njen unuk car Aleksandar I. pozvali stanovnike iz cijele Europe da nastane to prostrano stepsko područje i gospodarski ga podignu, dajući im niz povlastica. U tim selima postojalo je nepisano pravilo da stanovnici zasnivaju brak isključivo unutar granica svoga sela i svoje konfesije. Već nakon Hitlerova napada na Sovjetski Savez oko tri milijuna sovjetskih Nijemaca s prostora od Povolžja i Ukrajine do Kavkaza deportirano je u Kazahstan, Kirgistan ili pak u Sibir i polarna područja, što se nastavilo i nakon kraja rata. S druge strane, nekoliko tisuća mladih Nijemaca služilo je u Crvenoj armiji. Autor veći dio poglavlja posvećuje Odessi kao tradicionalno multikulturalnom gradu, u kojemu postoje dvije njemačke kulturne udruge. Sugovornici mu napominju da su Nijemci na tom prostoru generacijama razjedinjeni kako ideološki (dio je Nijemaca nakon Prvog svjetskog rata prihvatio komunističku ideologiju i provodio revolucionarni teror nad svojim sunarodnjacima) tako i kulturno (mnogi Nijemci naseljeni u taj grad i okolicu nakon povratka iz progonstva u tadašnje sovjetske republike središnje Azije zaboravili su svoj materinski jezik), napustivši svoja tradicionalna zanimanja i donijevši drukčiji mentalitet, pa jedan od sugovornika izjavljuje rečenicu punu globalno popularnih stereotipa o Nijemcima: „Biti Nijemac znači biti točan, marljiv, pošten. I zaustaviti auto kada ti netko maše i želi da ga povežeš“ (str. 370). Na kraju članka autor posjećuje umjetno naselje Kudrjavku, slikovito ga opisujući kao distopiju, smješteno u dubokoj zabiti, s veoma slabim prometnim vezama, bez prodavaonice, gostionice i crkve, stvoreno bogatim donacijama njemačke vlade kao

novi zavičaj za njemačke useljenike iz središnje Azije, s krajnjim ciljem sprečavanja njihova masovna dolaska u Njemačku.

Dolazak ove knjige među hrvatsku čitateljsku publiku hvalevrijedan je i koristan poduhvat. Teško ju je svrstati u klasične žanrovske obrasce, možemo je definirati kao zbirku povijesno-putopisnih eseja. Autor pokazuje majstorsko vladanje jezikom i stilom, filmskom uvjerljivošću pružajući opise naselja i pejzaža europskih zakutaka smještenih „ispod radara“ bedekera, vješto u njih uklapajući priče njihovih stanovnika svih socijalnih slojeva i stupnjeva izobrazbe. U svaku pripovijetku uspješno interpolira povijesnu faktografiju iz prethodno pedantno proučene literature i arhivskih vrela. Otkriva nam svijet ljudi i narodâ o kojima znamo vrlo malo ili o kojima gajimo predrasude te kojima su se kroz povijest njihove matične zemlje ili moćniji narodi iz njihova okružja iz vlastitih interesa često poigravali poput bogova iz čuvene parabole kralja Leara. Autorov odnos prema tim narodima, odnosno manjinama ljudski je topao, ali objektivan, ne podliježe ni ostrašćenim željama za njihovom prisilnom asimilacijom u kulturu matične države ni lažnom dušebrižništvu i inzistiranju na ekskluzivitetu koji bi ih od nje nepotrebno udaljio. Neka ova knjiga bude simboličan poziv na čuvanje i njegovanje raznolikosti i tolerancije na Starom kontinentu iz plemenitih pobuda, a ne samo iz efemerne političke pragmatičnosti.

Robert Leljak

*Poslijediplomski doktorski studij humanistike na
Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu*